

43
ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΤΩΝ. — ΜΕΝΕΛΑΟΣ Γ.
ΠΑΡΛΑΜΑΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΣΙ-
ΘΙΩΤΑΚΗΣ. — ΙΩΝ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

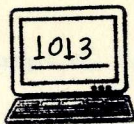
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΙΓ' ★ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1959 ★ ΤΕΥΧ. ΙΙΙ

Ο Ρ Ο Ι Σ Υ Ν Ε Ρ Γ Ι Α Σ Ι Α Σ

Εἰς τὰ «Κρητικά Χρονικά» γίνονται δεκταὶ πρὸς δημοσίευσιν μελέται, κείμενα καὶ βιβλιοκρισίαι, ἐφ' ὅσον ἀνταποκρίνονται πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐκτίθενται οὗτοι εἰς τὸ προλογικὸν σημείωμα τοῦ πρώτου τόμου. — Πάντα τὰ δημοσιεύματα ὑπόκεινται εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία καθορίζει τὸν χρόνον τῆς δημοσιεύσεως ἀναλόγως τοῦ διαθεσίμου ἐκάστοτε χώρου καὶ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνην τῆς ἐπιμελοῦς ἐκδόσεως αὐτῶν. — Ὁ συγγραφεὺς δύναται αὐτοπροσώπως νὰ ἐπιμεληθῇ μιᾷς τῶν διορθώσεων τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, ἐφ' ὅσον ἐξασφαλίζεται ἡ ταχέια ἐπιστροφή των. Εἰς περίπτωσιν καθυστέρήσεως ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσων ἐκτυπώσεως. — Δικαιοῦται ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκδοσιν μέχρι πενήκοντα, κατ' ἀνώτατον ὅριον, ἀνατύπων ἐκάστης ἐργασίας αὐτοῦ. Ἡ παράδοσις τῶν ἀνατύπων συντελεῖται μετὰ παρέλευσιν διμήνου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κυκλοφορίας τοῦ ἀντιστοίχου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. — Αἱ συνεργασίαι δημοσιεύονται κατὰ σειρὰν λήψεως. — Τὰ δημοσιευόμενα χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Χειρόγραφα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν σύνταξιν τοῦ περιοδικοῦ δέον ν' ἀποστέλλωνται πρὸς τὸν κ. Ν. Πλάτωνα, Μουσεῖον Ἡρακλείου. Ἐμβάσματα καὶ ἐπιστολαὶ ἀφορῶσαι τὴν ἔκδοσιν (διορθώσεις δοκιμίων κλπ.) πρὸς τὸν κ. Ἀνδρέαν Γ. Καλοκαιρινόν, Ἡράκλειον Κρήτης.

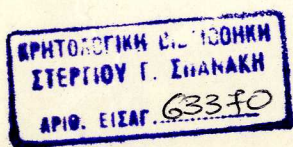
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

*In memoria di Mario Brunetti ex-direttore
del Museo Civico Correr di Venezia*

Οἱ Βενετοί, ὅταν καταλάβανε τὴν Κρήτη, στὶς ἀρχὲς τοῦ 13. αἰώ-
να, βρῆκαν ἕνα καθεστῶς ἐκκλησιαστικό, ποὺ εἶχε ἐγκατασταθεῖ μετὰ
τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς τὸ 961. Κατὰ τὸ
980, σύμφωνα μὲ τὸ Τακτικὸ 3 Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἡ
Κρήτη εἶχε 12 ἐπισκοπές: 1) τῆς Γόρτυνας, 2) τῆς Ἀρκαδίας, 3) τῆς
Κνωσοῦ, 4) τῆς Χερρονήσου, 5) τοῦ Ἀὐλοποτάμου, 6) τοῦ Ἀγρίου,
7) τῆς Λάμπης, 8) τῆς Κυδωνίας, 9) τῆς Ἱερᾶς, 10) τῆς Σητείας, 11)
τῆς Πέτρας καὶ 12) τῆς Κισάμου. Ἡ Βενετία, θέλοντας νὰ ἐξουδετε-
ρώσει τὴν ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦσε ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος καὶ μάλιστα οἱ
ἐπίσκοποι, ἐκδίωξε τὸν ἀνώτερο κλῆρο καὶ παραχώρησε τὴ Μητρόπο-
λη¹ καὶ τὶς παραπάνω ἐπισκοπές, μαζί μὲ τὰ πλούσια κτήματά τους,
σὲ καθολικοὺς κληρικοὺς ποὺ ὑπόδειξε ἡ Παπικὴ Αὐλή. Γιὰ νὰ φανεῖ
ὅμως ὅτι σέβεται καὶ τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση τῶν νέων ὑπηκόων
της, ποὺ στὸ σύνολό τους ἦταν ὀρθόδοξοι, δὲν πείραξε τοὺς παπάδες
καὶ τὰ μοναστήρια, τοὺς ὁποίους ἄφισε ἐλεύθερους νὰ ἀσκοῦν τὰ ἱερα-
τικά τους καθήκοντα. Στὶς πόλεις ὅμως, γιὰ νὰ ἔχει τὸν ἐνοριακὸ κλῆ-
ρο τῶν ὀρθοδόξων ὑποχείριό της, ὥριζε σὰν προϊστάμενους τοῦ κλήρου
αὐτοῦ τοὺς λεγόμενους Πρωτοπαπάδες, πού, φυσικά, ἦτανε πρό-
σωπα τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης της, δηλαδὴ πιστὰ ὄργανά της².

¹) Ἡ Μητρόπολη Κρήτης τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε μεταφερθεῖ στὸ Χάντακα
ἀπὸ τὴ Γόρτυνα. (Βλ. Στ. Ξανθοῦ διδ. Περί τῆς Μητροπόλεως Κρήτης
καὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Τιτου κατὰ τὴν Β' βυζαντ. περίοδον
(961 - 1204), στὸ περιοδικὸ «Χριστιανικὴ Κρήτη», Β' σ. 317 κέξ.).

²) Πολὺ ἐνδιαφέροντα πράγματα ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τοὺς Πρωτοπαπάδες
ὁ Μπενέτο Μόρο στὴν ἐκθεσὶ τοῦ (1602): «Παλαιότερα οἱ Ἕλληνες ἀπεχθά-
νονταν τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρωτοπαπά, ποὺ εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ
ἀξίωμα αὐτὸ διδότανε ἀπὸ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς Γαληνότητάς σας, σύμφω-
να μὲ τὰ σοφώτατα διατάγματά της, σ' ἕνα ἀπὸ τοὺς παπάδες σὲ κάθε πόλη
τοῦ Βασιλείου, κυρίως γιὰ νὰ τὸν ἔχουν πιστὸ ὄργανό τους καὶ νὰ μαθαίνουν
ἀπ' αὐτὸν τὶς διαθέσεις τῶν ἄλλων, ποὺ ἔλεγαν, ὅτι ὁ Πρωτοπαπᾶς ἦτανε ἀπο-
στάτης ἀπὸ τὸ δόγμα των. Ἀπεχθάνονταν δὲ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τόσο ποὺ ἀναγ-
κάζονταν νὰ τὸ ἀναθέτουν σὲ παπάδες ἀπὸ τὰ χωριά. Σήμερα (1602) τὸ ἀξίω-
μα τοῦτο εἶναι περιζήτητο καὶ τὸ ἀποκοτῶν μὲ μέσα οἱ πρὸς ὑποδαῖοι παπά-

Ἡ Βενετία, ὅπως ἀναφέρουν ὁ Ἰάκωβος Φοσκαρίνι⁸ καὶ ὁ Τζουάνε Μοκιενίγκο⁴ στὶς ἐκθέσεις τους, μοίρασε τὰ κτήματα τῶν περιφερειῶν ποὺ κατέλαβε σὲ τρεῖς μερίδες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὴ μιὰ ἐξεχώρησε στὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία, γιὰ νὰ τῆς ἐξασφαλίσει τοὺς ἀπαιτούμενους γιὰ τὴ συντήρησή της πόρους. Ὅμως, στὶς ἀρχὲς τουλάχιστο τῆς κυριαρχίας της, ἡ Βενετία ἄφισε στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ κτήματά του. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1304 κιόλας ἡ Βενετία περιόρισε τὰ δικαίωματα τοῦ Πατριαρχείου στὴν ἐκμετάλλευση τῶν κτημάτων του στὴν Κρήτη, τὸ ὁποῖο ἀναγκάστηκε νὰ ἀπαλλοτριώσῃ πολλὰ καὶ νὰ νοικιάσῃ τὰ ὑπόλοιπα. Τὸ 1575 τοῦ ἔδιδαν μισθώματα μόνο 10.000 δουκάτα⁵.

Ὁ ἀνώτερος λατινικὸς κλῆρος, καὶ κυρίως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀσχολούντανε περισσότερο μὲ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν φεουδῶν ποὺ ἐξεχωρήθησαν σ' αὐτὸν παρὰ μὲ τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα. Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ Χάντακα—ποὺ ἦτανε ὅπου σήμερα τὸ μέγαρο τῆς Ἐνώσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν—«μὲ τὰ δικαστήρια, τοὺς συμβολαιογράφους, τοὺς λατίνους ἱερεῖς καὶ τοὺς Ἑλληνες παπᾶδες καὶ τὸ στίφος τῶν παρασίτων ἔδινε τὴν ἐντύπωση μᾶλλον φρουρίου παρὰ οἴκου τοῦ Θεοῦ», λέει ἡ Ἐβα Τέα⁶. Συχνὰ πυκνὰ ἡ ἐπίσημη Λατινικὴ Ἐκκλησία βρισκόταν σὲ διαμάχη μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία τῆς Κρήτης, γιὰ τέτια οἰκονομικὰ ζητήματα, ὡς καὶ γιὰ ζητήματα ἐπιβολῆς της πάνω στὸν ὁρθόδοξο κλῆρο καὶ τοὺς ὁρθόδοξους ὑπηκόους, ποὺ, παρὰ τὴ φιλοκαθολικὴ στάση της, ἡ Βενετία ἤθελε νὰ τοὺς ἔχει κάτω ἀπὸ τὴν ἀμεση ἐξάρτησή της, ἀκολουθοῦσα τὸ γνωστὸ δόγμα *Semo prima veneziani e poi cristiani*.

Γιὰ νὰ βάλλουν τέρμα στὶς διαμάχες αὐτὲς ἡ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἔκαναν ἑγγραφες συμφωνίες μεταξύ τους. Τὸ *Catasticum ecclesiarum et monasteriorum comunis*, ποὺ συντά-

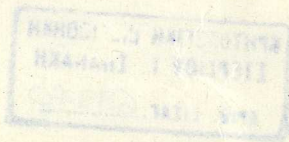
δες» (βλ. Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. IV, Ἡράκλειο 1978, σ. 88).

⁸) βλ. Biblioteca Marciana, Mss Italiani, Cl. VII, No 631a/7476, relazione di Jacopo Foscarini del 1575, foglio 24v. «...assegnarono una parte di quelli beni alle chiese, una a V. Sta...et una gran parte dettero alla Colonia...».

⁴) βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τ. I, Ἡράκλειο 1910, σ. 22.

⁵) βλ. Eva Tea, Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630, negli Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, t. LXXII, 1912-13, Parte seconda.

⁶) Ἐβα Τέα, ὁ. π. σ. 4, καὶ Σπ. Θεοτόκη, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Α', Ἀθῆναι 1932, ἔκδοσις Ἀκαδημίας, σ. 222.

χτηκε τὸ 1320⁷, εἶναι μιὰ πλούσια καὶ σπουδαιότατη συλλογὴ τέτιων ἐγγράφων, σχετικῶν μὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κυρίως περιουσιακῆς φύσεως ζητήματα, πού, ἂν δημοσιευτεῖ καμιὰ φορὰ, θὰ φέρει στὸ φῶς ἄπειρα στοιχεῖα, ἄγνωστα μέχρι σήμερα, γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη τῆς Βενετοκρατίας⁸.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐγγράφα αὐτὰ τῶν συμφωνιῶν μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τῶν Βενετῶν στὴν Κρήτη καὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ τὸ δημοσιεύμενο παρακάτω. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ἐγινε μεταξὺ τοῦ λατίνου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Alivrandο καὶ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας Ἰωάννη Superentio ἢ Soranzo (1312 - 1327)⁹. Αὐτὸ ἐπικυρώνει τὴ γνωμάτευση τοῦ διάσημου νομικοῦ συμβούλου τῆς Βενετίας Fra Paolo Sarpi (1552 - 1623), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ 130 οὐνίτες παπᾶδες τῆς Κρήτης, πού θὰ δοῦμε παρακάτω, οἱ ἐκκλησίες τους, τὰ μοναστήρια τους καὶ τὰ νοσοκομεῖα τους εἶναι μὲν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ δικαιοδοσίαν τῶν Κρητικῶν Ἀρχῶν (τοῦ Δούκα), ὅχι ὁμως καὶ ἀπὸ τὴ δικαιοδοσίαν τοῦ Δόγη.

Τὸ ἐγγράφο αὐτὸ βρίσκεται στὸ Civico Museo Correr τῆς Βενετίας, Mss. Prov. Div. C. 675/v. Ἀντίγραφό του εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ μοῦ στείλει τὸ 1954 ὁ τότε διευθυντὴς τοῦ Museo Correr ἀείμνηστος Mario Brunetti, στὴ μνήμη τοῦ ὁποίου ἀφιερώνω τὸ δημοσίευμα τοῦτο¹⁰.

Δημοσιεύεται, ὡς συνήθως, στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ μετάφραση στὴν ἑλληνικὴ, γινομένη ἀπὸ τὸν Ν. Πλάτωνα, Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Κρήτης, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση τούτη.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη σπουδαιότητα πού ἔχει γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς

⁷) Τὸ πρωτότυπο τοῦ πολῦτιμου αὐτοῦ ντοκουμέντου βρίσκεται στὸ Archivio di Stato Venezia (V. A. S.), Archivio del Duca, V, μὴ εἶναι ἀρκετὰ καταστρεμμένο. Ἄλλο ἀντίγραφο σὲ καλὴτερεν κατὰστασιν, βρίσκεται στὴ Biblioteca S. Marco di Venezia (V. B. M.) Lat. X, 179.

⁸) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, πού στὸ παρελθὸν ἔδειξε λαμπρὰ δείγματα τοῦ ἐνδιαφέροντός της γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου τούτου, ἐκδίδοντας μὲ δαπάνες της τὸ γνωστότατον σπουδαῖον περιοδικὸν «Χριστιανικὴ Κρήτη», ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξει ἐνδιαφέρον καὶ σήμερα, γιὰ τὴν συγκέντρωση καὶ δημοσίευση τέτιων ἱστορικῶν ντοκουμέντων, πού ἀφοροῦν τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, καὶ νὰ ὑποστηρίξει ἠθικὰ καὶ ὕλικὰ ἐκείνους πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν συγκέντρωση καὶ δημοσίευση τέτιων στοιχείων.

⁹) Βλ. Ἐβρα Τέα, δ. π. σ. 44 καὶ Σ. Ξανθοῦδίδης «Χριστιανικὴ Κρήτη» Β', δ. π. σ. 279. Ὁ Ξανθοῦδίδης κακῶς μεταφράζει τὴν λ. principe = Δούκας τῆς Κρήτης, ἐνῶ ἐννοεῖ τὸν ἴδιον τὸ Δόγη καὶ τὴν ἴδιαν τὴν Κυβέρνησιν τῆς Βενετίας. Βλ. προσφωνήσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν σὺς ἐκθέσεις τους. (Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας τόμοι II, III, κλπ.).

¹⁰) Ἀπέθανε τὸ 1956.

Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας, ποὺ εἶναι μέχρι σήμερα ἄγνωστη σὺν λεπτομέρειές της, τὸ δημοσιευόμενον ἔγγραφο συμβάλλει ἐπίσης στὴν ἔρευνα τῶν ἐπωνύμων κρητικῶν οἰκογενειῶν, ποὺ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα ἐδῶ διασώζονται μέχρι σήμερα.

Civico Museo Correr — Mss. Prov. Div. C. 675/V¹¹.

In Christi nomine. Amen. Anno Nativitatis eiusdem millesimo trecentesimo vigesimo tertio. Mense Augusti. Die XXVI. Indictione VI. Candide Insule Cretae. In Pallatio Ducis Cretae. Presentibus Ugolino Similiant(us), Jacobo Asollis, Thomas de Valdagno et Nicolao de Firmo quondam ser Viti, testibus ad hec vocatis specialiter et rogatis. Cum ad Dei laudem et Insule Cretae statum et pro omni requie et animorum quietatione, infra partes infrascriptas perpetuo servanda et contentionum; disconsionum et discordiarum, ut dicitur, tolenda infrascriptam concordiam et compositionem per divinam providentiam et bonarum personarum intendentium facta et deliberata sit fuerit et tandem cum solemnitate debita confirmata inter magni-

Ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. Ἀμήν. Ἐτεῖ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χιλιοστῷ τριακοσιοστῷ εἰκοστῷ τρίτῳ. Μηνὶ Αὐγούστῳ. Ἡμέρᾳ 26ῃ Ἰνδικτιῶνος ἑκτῆς. Ἐν Χάνδακι τῆς νήσου Κρήτης. Ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης¹². Παρόντων τῶν Οὐγολίνου Similiantus, Ἰακώβου Azzolis, Θωμᾶ de Valdagno, καὶ Νικολάου de Firmo τοῦ ποτὲ κυρίου Viti, κληθέντων ἐπὶ τοῦτοις ὡς μαρτύρων καὶ εἰδικῶς ἐνταλέντων.

Ἐπειδὴ πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος τῆς Κρήτης καὶ ὑπὲρ πάσης ἡσυχίας καὶ διασώσεως τῆς ἡρεμίας τῶν ψυχῶν εἰς τὸ ἔσαι καὶ ἐπίσης πρὸς ἄρσιν πάσης διχογνωμίας καὶ διαφορίας, ὡς λέγεται, ἐγένετο μεταξὺ τῶν ὡς κάτωθι ἀναγραφομένων μερῶν καὶ ἀπεφασίσθη θεία προνοία καὶ ἐπινεύσει ἀγαθῶν προσώπων ἡ κατωτέρω συμφωνία καὶ σύμβασις καὶ ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ὀφειλομένην ἐπισημότητα ἐπεκυρώθη μεταξὺ τοῦ μεγαλοπρεποῦς κυρίου Ἰωάν-

¹¹) Il Direttore di oggi del Museo Correr ebbe la bontà di collazionare all' originale del manoscritto il testo latino. Mi sento obbligato di ringraziarlo anche da qui.

¹²) Δούκας τῆς Κρήτης τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἦταν ὁ Enrico Michiel. (Βλ. πίνακα δούκων Hip. Noiret, Documents Inédits pour servir à l' Histoire de la domination venitienne en Crète, Paris 1892 p. 555).

ficum dominum Joannem Superantio inclitum ducem et comune Veneciarum ex parte una, et Reverendum in Christo patrem et dominum fratrem Alivrando canonicum capitulum et clerum Cretae ex altera; de quibus, concordiam et compositionem plene constat publico instrumento scripto manu Baxiani publici apostolica et imperiale auctoritate notario ac duchale scriba; scripto dicto instrumento et roborato 1322 Indictione decima die XXIII Decembris, ut inferior; et cuius compositiones et concordia tenendo ad futuram memoriam infra

et tandem, dicte partes omnia et singula infrascripta, que ex forme dicte compositionis et concordium vicissim agenda erat, dictam compositionem exequentes perficerint et adimpleverint; Adeo dictus dominus Archiepiscopus et capitulum cretensis Ecclesie nomine suo et cleri cretensis, presentibus egregio viro Domino Thoma Dandolo, honorabili ducha Cretae, et eius consilio, nobilibus viris dominis Bernardo Demolino, et

νου Superantius, ἐνδόξου δόγη¹³ καὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Βενετῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Στ βασιμίου ἐν Χριστῷ Πατρός καὶ κυρίου ἀδελφοῦ Alivrandus, τῶν Κανονικῶν¹⁴, τοῦ Καπίτουλου¹⁵ καὶ τοῦ κλήρου τῆς Κρήτης ἀφ' ἑτέρου· περὶ τῆς ὁποίας συμφωνίας καὶ συμβάσεως ὑπάρχει πλήρης βεβαίωσις διὰ δημοσίου συμβολαίου, γραφέντος διὰ χειρὸς τοῦ Baxianus, συμβολαιογράφου τοῦ δημοσίου κατ' ἀποστολικὴν καὶ αὐτοκρατορικὴν ἐξουσιοδότησιν καὶ δουκικοῦ γραφέως· τοῦ ὡς ἄνω συμβολαίου γραφέντος καὶ κυρωθέντος ἐν ἔτει 1322, Ἰνδικτιῶνος δεκάτῃ, ἡμέρᾳ 28 Δεκεμβρίου, ὡς κάτωθι καὶ τοῦ ὁποίου συμβολαίου ἡ σύμβασις καὶ συμφωνία κρατοῦν τὰ ὡς κάτωθι γεγραμμένα εἰς μέλλουσιν μνήμην καὶ μάλιστα ἵνα τὰ ὡς κάτωθι μέρη ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα, ὅσα ἐκ τοῦ τύπου τῆς εἰρημένης συμβάσεως καὶ συμφωνιῶν ἔδει ἀμοιβαίως νὰ γίνουν, δύνανται νὰ φέρουν ταῦτα εἰς πέρας καὶ ἐκπληρώσουν, τηροῦντες τὴν εἰρημένην συμφωνίαν.

Πρὸς τοῦτο ὁ εἰρημένος κύριος Ἀρχιεπίσκοπος καὶ τὸ καπίτουλον τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας ἐν ὀνόματι αὐτοῦ καὶ τοῦ Κρητικοῦ Κλήρου, παρουσίᾳ τοῦ ἐξόχου ἀνδρὸς κυρίου Θωμᾶ Dandolo, ἐντιμοτάτου δούκα τῆς Κρήτης, καὶ τοῦ συμβουλίου του, τῶν εὐγενῶν κυρίων Βερ-

¹³) Τὸν πλήρη τίτλο του βλέπε παρακάτω σ.

¹⁴) Canonico λέγεται καὶ σήμερα ὁ ἱερέας ποὺ βοηθεῖ τὸν ἐπίσκοπο στὰ ἱερατικά του καθήκοντα. Οἱ Canonici ἔπαιρναν μέρος στὰ Capitoli.

¹⁵) Capitolo εἶναι ἡ σύνοδος τοῦ κλήρου Ἰερὰ Σύνοδος. Βλ. καὶ Χριστιανικὴ Κρήτη Β' σ. 294.

Leonardo Marcango consiliariis eius pro Domino Duce et Dominio Venetiarum recipientibus, et confessi fuerunt quod predictos Dominos Ducem et Comune Venetiarum, ac per ipsum Dominum Ducham suosque Consiliarios ad mandatum predicti Domini Ducis Venetiarum, secundum tenorem dicte concordie bene confecte, ipsis Domino Archiepiscopo, Canonicis, Capitulo et clero cretense, dicta concordia et compositio de infrascriptis ad de casalibus permutationis nomine eis tradendis et assignandis et nunc traditis et consigatis . . . casali vocato Marathi-

νάρδου Demolino καὶ Λεονάρδου Marcango, συμβούλων αὐτοῦ, ἐνεργούντων ἐν ὀνόματι τοῦ Δόγη καὶ τοῦ Κοινοῦ τῶν Βενετῶν¹⁶, συνωμολόγησαν ὅτι δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ κυρίου Δούκα καὶ τῶν συμβούλων του, ὡς ἐντολέων τοῦ προειρημένου κυρίου Δόγη τῶν Βενετῶν, κατὰ τὸ γράμμα τῆς εἰρημένης καλῶς συντελεσθείσης συμφωνίας, εἰς αὐτοὺς τούτους τὸν κύριον Ἀρχιεπίσκοπον, τοὺς Κανονικοὺς, τὸ Καπίτουλον καὶ τὸν Κρητικὸν Κλῆρον ἡ εἰρημένη σύμβασις καὶ συμφωνία περὶ τῶν ὡς κατωτέρω ὁρίζει περὶ τῶν χωρίων, τὰ ὅποια ὑπὸ μορφὴν ἀνταλλαγῆς εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ παραδοθοῦν καὶ νὰ κατακυρωθοῦν καὶ τὰ ὅποια τώρα εἰς αὐτοὺς παραδίδονται καὶ κατακυροῦνται, ἥτοι τοῦ χωρίου τοῦ λεγομένου Μαραθίτης¹⁷, τὸ ὅποιον κατέχουν ἐκ

¹⁶) Comune Veneziarum = τὸ Κοινό, ἡ Κοινότητα, τὸ Κράτος τῆς Βενετίας.

¹⁷) Ὁ Μαραθίτης ἦτανε δυὸ χωριά: Ἀπάνω καὶ Κάτω Μαραθίτης. Ὁ Ἀπάνω ἦτανε πιδ μεγάλο· τὸ 1583 εἶχε 156 κατοίκους, ἐνῶ ὁ Κάτω εἶχε μόνο 69. (βλ. Pietro Castrolifalca, Libro de Information delle cose pubbliche del Regno di Candia ecc. Biblioteca Marciana Mss. Italiani, Cl. VI, No 156/6005, K. 101). Τὸ χωριὸ ἀναφέρεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Barozzi (Francesco Barozzi, Descrizione dell'Isola di Creta, 1577, Bibliothèque Nationale à Paris, Fonds italien 384), καὶ ἀπὸ τὸν Francesco Basilicata, Relazione ecc. del 1630, fo 36v, (Biblioteca Marciana, Mss. Italiani, Cl. VII, No 1683/8976).

Ὁ Μαραθίτης ὑπῆρχε τὸ 1630, ἀφοῦ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Βασιλικάτα. Ἀντίθετα στὴν τουρκικὴ ἀπογραφὴ, ποὺ ἐγίνε ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ Χάντακα, τὸ 1671, (βλ. Ν. Σταυρινίδη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ, «Κρητικὰ Χρονικά», Α', σ. 84 ἐξ.) δὲν ἀναφέρεται. Ἀσφαλῶς, λοιπόν, καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τοῦ Χάντακα ἴσως ἐπειδὴ ἦτανε κοντὰ στὸ τουρκικὸ στρατόπεδο-φρούριο, ποὺ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ σημερινὴ Φορτέτσα.

Κατὰ τὴν πανούκλα τοῦ 1592 οἱ κάτοικοι τοῦ Μαραθίτη ξεσηκώθηκαν κατὰ τῆς βενετικῆς κυριαρχίας καὶ δὲν ἐπέτρεψαν νὰ σταλοῦν τρόφιμα στοὺς δοκιμαζόμενους κατοίκους τοῦ Χάντακα. «Τὸν Μιχαλὴ Πίτσουλο, ποὺ εἶχαν ὑπο-

ti, quod tenent a Comune Venetiarum heredes q Mathei Raguseo, et casali vocato La Xerolea, quod tenent a Comune Venetiarum, Nicolaus Pasqualigo et illi de Cha Pantaleo, et quem de centum triginta clericis grecis per ipsum Dominum Archiepi-

τοῦ Κοινοῦ τῶν Βενετῶν οἱ κληρονόμοι τοῦ ποτὲ Ματθαίου Ραγουζαίου, καὶ τοῦ χωρίου τοῦ λεγομένου Ξερολέα¹⁸, τὸ ὁποῖον κατέχουν ἐκ τοῦ Κοινοῦ τῶν Βενετῶν¹⁹ ὁ Νικόλαος Πασκουαλίγκος καὶ οἱ τοῦ οἴκου Πανταλέου, καὶ ἐπίσης περὶ τῶν 130 ἐλλήνων κληρικῶν τῶν καθορισθέντων ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ κυρίου Ἀρχιεπισκόπου, καὶ οἷτι.

δειξεὶ σὰν ἀρχηγὸ τῆς ἀνταρσίας, φυλάκισα καὶ διάταξα τοὺς στρατιῶτες νὰ τὸν θανατώσουν μπροστὰ στὸ ἴδιο τὸ χωριὸ καὶ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς του, νὰ τὸν σύρουν καὶ νὰ τὸν κρεμάσουν ἀπὸ τὸ ἓνα πόδι σ' ἓνα δέντρο. Διάταξα ἐπίσης νὰ κάψουν καὶ νὰ κατεδαφίσουν τὰ σπίτια ἐκείνων ποὺ πήραν μέρος στὴν ἀνταρσία», ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ τοῦ τοῦ 1594 ὁ καπετάνιος τοῦ Χάντακα Φίλιπ. Πασκουαλίγκο. (βλ. Στέργ. Γ. Σπανιάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. ΙΙΙ, Ἑράκλειο 1953, σ. 78). Σήμερα ὑπάρχει ἐκεῖ μικρὸς συνοικισμός, μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, μὲ 52 κάτοικους (βλ. Πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴ 1951, Ἀθῆναι 1955, σ. 78).

¹⁸) Τὸ χωριὸ Ξερολιά (δηλαδή: ξερὴ ἐλιά) δὲν ἀναφέρεται σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς παραπάνω καταλόγους. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ λέγονται σήμερα πολλὰ τοπωνύμια τῆς Κρήτης (Πεδιάδα, Μαλεβίτσι, Τέμενος, Σητεία, Σέλινο, Κυδωνία κλπ. βλ. Ἀρχεῖο τοπωνυμίων Κρήτης, στὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης). Τὸ ἀναφερόμενο ἐδῶ χωριὸ τοῦ 1323 ἦταν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ μικρὸ μετοχάκι, ποὺ εἶναι ΝΔ τοῦ Ἀγ. Σύλλα Τεμένους.

¹⁹) Ὅλη ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὸ Χάντακα «ἢ μεταξὺ τῶν δύο σκαλῶν», δηλαδή ἀπὸ τὸ Κακὸν Ὅρος μέχρι τὸ Στρούμπουλα, καὶ μέχρι τὸ φρούριο Τέμενος (Κανλι Καστέλι), ἐξαιρέθηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπὸ τὴ διανομὴ τῆς Κρήτης σὲ φέουδα καὶ τὴν ἐκράτησε ἡ Βενετικὴ Κυβέρνηση γιὰ λογαριασμό της. Ἄρα καὶ ὁ Μυρτιθίτης καὶ ἡ Ξερολιά, ποὺ βρίσκονται μέσα στὴν περιοχὴ αὐτή, ἀνήκαν στὴ Βενετικὴ Κυβέρνηση καὶ αὐτὴ τὰ διέθεσε στοὺς βενετοὺς Ραγουζαῖο Νικ. Πασκουαλίγκο καὶ στοὺς Πανταλέους. Τώρα μὲ τὴ δημοσιευμένη συμφωνία τὰ χωριά αὐτὰ παραδίδονται στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου «...ὕπὲρ πάσης ἡουχίας καὶ διασώσεως τῆς ἡρεμίας τῶν ψυχῶν...» ὅπως ἀναφέρεται προηγουμένως (βλ. σ. 246).

Ὁ Ραγουζαῖος, ὁ Πασκουαλίγκος καὶ Πανταλέος ἦταν ἀπὸ βενετσάνικες οἰκογένειες, ἀλλὰ ἐξελληνίστηκαν. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Ραγουζαῖους ὁ Γεώργιος πήρε, φαίνεται, μέρος στὴν ἐπανάστασι τοῦ Λέοντ. Καλέργη τοῦ 1341 καὶ ἀποκαταστάθηκε μὲ θέσπισμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας τὸ 1382 μαζί μὲ τὰ παιδιά τοῦ Α. Καλέργη (βλ. Σ. Θεοτόκη, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281 - 1385, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Β', τευχ. ΙΙ, Ἀθῆναι 1937 σ. 230). Καὶ οἱ Πασχαλίγκοι ἐξελληνίστηκαν. Στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Κρήτης ὑπάρχει ἐπιτύμβια πλάκα τοῦ 1605 τοῦ Ἰωάννη Πασχαλήγου μὲ ἐπιγραφή ἐλληνιστί. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ Πανταλέοι.

scorum . . . qui sunt hic, videlicet: Antonius Metacheristi: papas vassili Andrianopoliti, papas Thomas Casturi, filius q. papatis Nicolai, papas(?) filius papatis vassilij Saclichi, papas Sifi Coti, Leo filius Johanno(?) Coti, papas Johanno Romeo, papas Johannes Fastafili, papas Georgius filius papatis Johanno Ca-

νες είναι οί ακόλουθοι, ήτοι ²⁰:

1) 'Αντώνιος Μεταχειριστής. 2) παπᾶς Βασίλης 'Ανδριανοπολίτης²¹. 3) παπᾶς Θωμᾶς Καστούρης²², υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Νικολάου. 4) παπᾶς υἱὸς τοῦ παπᾶ Βασίλη Σαχλίκη²³. 5) παπᾶς Σήφης Κότης. 6) Λέος υἱὸς τοῦ 'Ιωάννου Κότη. 7) παπᾶς 'Ιωάννης Ρωμαῖος. 8) παπᾶς Γιάννης Φασταφύλης. 9) παπᾶ Γεώργιος, υἱὸς τοῦ παπᾶ 'Ιωάννου

²⁰) 'Η ἀπαίτηση τοῦ λατίνου 'Αρχιεπίσκοπου νὰ ἔχει κάτω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία του τοὺς 130 παπᾶδες τοῦ Χάντακα ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 1266. (Βλ. *Ena Tea*, ὁ. π. σ. 42 καὶ *Archivio Duca di Candia Catasticum Ecclesiarum et Monasteriorum Communis*, B 13). Τὸ δικαίωμα αὐτὸ τὸ ἀναγνώρισε ἡ Βενετία μὲ τὴ συμφωνία πού ἔκανε μὲ τὸ λατίνον 'Αρχιεπίσκοπο στίς 28 Δεκεμβρίου 1322. (Βλ. παρακάτω καὶ Στ. Γ. Σπανάκη, *Μνημεῖα Κρητικῆς 'Ιστορίας*, τόμ. I, σ. 15). 'Η σύμβαση αὐτὴ ἀναφέρεται καὶ στὰ *Acta et Decreta Consilij Rogatorum Venetiarum Res Creticas Illustrantia 1293 - 1385*, Liber VI, 1320 - 1322, fo 67 - 70. (Βλ. Σπ. Θεοτόκη, *Μνημεῖα 'Ελληνικῆς 'Ιστορίας*, τόμ. Β', τεῦχος I, 'Αθήναι 1936, σ. 74).

²¹) Τοὺς 150 οὐνίτες παπᾶδες ἔδωσαν 55 οἰκογένειες τοῦ Χάντακα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ οἰκογενειακά ἐπίθετά τους. Στὸν παρακάτω κατάλογο ἀναφέρονται 13 παπᾶδες μὲ τὸ ἐπίθετο Καλιάτης, 12 μὲ τὸ ἐπίθετο Καλάπη, 9 μὲ τὸ ἐπίθετο Χαραλάμης, 7 μὲ τὸ 'Ανδριανοπολίτης, 5 μὲ τὸ Σιδερος, 4 μὲ τὸ Βροντίσης, 4 μὲ τὸ Σιλαμίτης, 3 μὲ τὸ Σιλιγάρδος, 3 μὲ τὸ Ναυτόπουλος, 3 μὲ τὸ Μουρλάτος, 3 μὲ τὸ Κουζίνος, 3 μὲ τὸ Χανδακίτης κλπ. Στίς ἀρχὲς τῆς Βενετοκρατίας ἦτανε λίγοι οἱ Κρητικοὶ πού συμπεριθοῦσαν τοὺς Βενετοὺς καὶ τὴν καθολικὴ θρησκεία.

²²) 'Ασφαλῶς ὁ ἀντιγραφὴς τοῦ ἐγγράφου διάβασε ἐσφαλμένα τὸ *Gasturi*, Πῆρε τὸ *G* γιὰ *C*. Συνεπῶς πρέπει νὰ διαβαστεῖ σωστὰ *Γαστούρης*, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χάντακα *S. Christo Gasturi*, πού βρισκότανε στὴ σημερινή ὁδὸ Σπιναλόγκας. (Βλ. χάρτη τοῦ Χάντακα τοῦ *Werdmüller* ἀριθ. 27). 'Η ἐκκλησία αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια Γαστούρη, ἡ ὁποία ἦτανε οἰκογένεια παπᾶδων. Σὲ ἐγγράφον τοῦ 1301 ἀναφέρεται ὁ *Nichiforus Casture*, κάτοικος τοῦ Χάντακα, πού ἦτανε κι αὐτὸς παπᾶς. (Βλ. *Benvenuto de Brixano, notaio in Candia, 1301-1302*, a cura di Raimondo Morozzo della Rocca, Venezia 1950, p 152).

²³) Τὸ ἐπίθετο Σαχλίκης μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1500 Στέφανο Σαχλίκη, πού πιθανὸν νὰ ἦτανε ἀπόγονος τῆς ἰδίας οἰκογένειας τοῦ παπᾶ Βασίλη Σαχλίκη, ἀφοῦ καὶ ὁ Στέφανος γεννήθηκε καὶ ἔζησε στὸ Χάντακα. (Βλ. Στυλ. 'Αλεξίου, *Κρητικὴ 'Ανθολογία*, 'Ηράκλειον 1954, σ. 30).

lapti, papas Michael filius papatis Cusino, papas Georgius filius papatis Johanno Xotroco, papas Johanno filius quondam papatis Marco, papas Johanno Calapti, Michieli Calapti, Leo filius Georgii Carlambi, Theodulo papas, papas Georgius Milissi, papas Johannes Assiti, papas Johannes filius papatis Vassili Andrianopoliti, papas Michael Fastafili, Alessius filius Johanno Naptopulo filius Petri Vergici, Johannes frater suprascripti , Costa Murlato filius papatis Georgii: Leo Codomiri, papas filius papatis Vassilij Andrianopoliti, filius Johanno Simi-

Καλάπη²⁴. 10) παπᾶς Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ παπᾶ Κουζίνου. 11) παπᾶς Γεώργιος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἰωάννου Ξωτρόχου. 12) παπᾶς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Μάρκου. 13) παπᾶς Ἰωάννης Καλάπης. 14) Μιχαήλ Καλάπης. 15) Λέος, υἱὸς τοῦ Γεωργίου Χαραλάμπη. 16) Θεόδουλος παπᾶς. 17) παπᾶς Γεώργιος Μιλίσης. 18) παπᾶς Ἰωάννης Ἀσίτης²⁵. 19) παπᾶς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Βασίλη τοῦ Ἀνδριανοπολίτη. 20) παπᾶς Μιχαήλ Φασταφύλης 21) Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ Ἰωάννη Ναυτόπουλου. 22) , υἱὸς τοῦ Πέτρου Βεργίτη²⁶. 23) Ἰωάννης, ἀδελφὸς τοῦ ἀνωτέρω 24) Κώστας Μουρλάτος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Γεωργίου. 25) Λέος Κοντομοίρης. 26) παπᾶς , υἱὸς τοῦ παπᾶ

²⁴) Ὑποθέτω πὺς πρόκειται γιὰ τὸ κοινότατο τότε ἐπαγγελματικὸ ὄνομα Καλαφάτης, πού ἦταν ὁ τεχνίτης πού καλαφατιζε τὰ πλοῖα καὶ ἀνιγράφηκε ἐσφαλμένα. Ἡ λ. εἶναι βυζαντινὴ ἀλλὰ καὶ βενετσάνικη (calafato) καὶ ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ ὀραβικὸ ταυτόσημο qalfat.

²⁵) Τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα Ἀσίτης μᾶς δίδει τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ Ἀσίτες Μαλεβιζίου, πού, ὅπως φαίνεται, ἀποίκισαν πρῶτοι οἱ Ἀσίτες. Τὸ χωριὸ αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ συμβόλαιον τοῦ 1271. (Βλ. Documenti della Colonia Venezia di Creta, a cura di Ant. Lombardo, Torino 1942, p. 2).

²⁶) Ὁ Μ. Ι. Μανούσας στὴ διεξοδική ἐργασία του: Ἡ Ρεθυμνιώτισσα σουλτάνα Εὐμενία Βεργίτη, «Κρητικὰ Χρονικὰ» Ε', σ. 349 κ.εξ., ἀναφέρει (σ. 379 ὑποσ. 87), ὅτι πρώτη μνεία τοῦ ὀνόματος Βεργίτης στὴν Κρήτη ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ ποίημα τοῦ Στ. Σαχλίκη τοῦ 15 οἰώνα (βλ. W. Wagner, Carmina Graeca Medii aevi, Lipsiae 1874, p. 97). Ὅμως ἡ παλαιότερη μνεία τοῦ ἐπιθέτου Βεργίτης, τὸ ὁποῖο σώζεται καὶ σήμερον στὴν περιφέρειαν τοῦ Ρέθυμνου, ἀναφέρεται σὲ κρητικὰ συμβόλαια τοῦ 1301. (βλ. Benvenuto de Brixano notaio in Candia ecc. op. cit. p. 6, 8, 14, 21, 46, 136) Σχετικὰ μὲ τὴν μεγάλη αὐτὴ οἰκογένεια τῶν Βεργίτηδων, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγεται καὶ ἡ σουλτάνα Εὐμενία, πρώτη εὐνοουμένη τοῦ σουλτάν Μεχμέτ Δ', ἡ γνωστὴ Ρεμπιά Γκιουλνούς, βλ. Μ. Ι. Μανούσας, ὁ π. καὶ Νικ. Σταυρινίδης, Ρεμπιά Γκιουλνούς, τὸ ἑαρινὸ ροδόσταμον, ἡ Ρεθυμνία Χριστιανὴ Σουλτάνα, ἔφημ. «Πατρίς» Ἡρακλείου, 27 Ἰουνίου — 28 Σεπτεμβρίου 1950.

nachi, Leo Thologiti, filius q. Nicole, Georgius filius q. Nicolai Carlambi, Nichitas frater eius, papas Johanno Siminachi, filius Georgii, papas Johanno filius papatis Antonij Tricha, Costa Vrondisi Calapti, papas Georgius filius papatis Calapti Nicole, Philippus filius Georgii Caliat, Stephanus filius Johannis Codomiri, Georgius Chiefala filius Michaelis, papas Lucas Mistora, papas Johannes filius q. Georgii Cliti, papas Georgius Miliaira, Luchas papas Johannes Procopi, papas Vassili Caliat

Βασίλη Ἀνδριανοπολίτη. 27) , υἱὸς τοῦ Ἰωάννη Σημινάκη²⁷, 28) Λέος Θεαλογίτης, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου. 29) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου Χαλαλάμη 30) Νικήτας, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 31) παπᾶς Ἰωάννης Σημινάκης, υἱὸς τοῦ Γεωργίου. 32) παπᾶς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἀντωνίου Τρίχα. 33) Κώστας Βροντίσης²⁸. 34) Καλάπτης. 35) παπᾶς Γεώργιος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Καλάπτη Νικολῆ. 36) Φίλιππος, υἱὸς τοῦ Γεωργίου Καλιάτη. 37) Στέφανος υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κοντομοῖρη. 38) Γεώργιος Κεφαλᾶς²⁹, υἱὸς τοῦ Μιχαήλ. 39) παπᾶς Λουκᾶς Μιστοπᾶς. 40) παπᾶς Ἰωάννης υἱὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου Κλίτη. 41) παπᾶς Γεώργιος Μιλιαρᾶς³⁰. 42) Λουκᾶς 43) παπᾶ Ἰωάννης Προκόπης. 44) παπᾶ Βασίλης Καλιάτης³¹. 45) πα-

²⁷) Ἡ σήμερα χαρακτηριστικὴ κατάληξη τῶν κρητικῶν οἰκογενειακῶν ἐπιθέτων - άκης εἶναι σπανιότατη στὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας, ὅχι ὁμως καὶ ἀγνωστη. Καὶ σὲ συμβόλαια τοῦ 1301 ἀναφέρεται: Μαστροάκης (Βλ. Benvenuto de Brixano κλπ. op. cit. p. 149).

²⁸) Ἐδῶ ἀναφέρονται 4 παπᾶδες Βροντίσηδες, ἀριθ. 33, 55, 117 καὶ 118. Πιστεύω ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς Βροντίσηδες τούτους ἢ ἀπογόνους των, ἀφοῦ ἦτανε οἰκογένεια ἱερωμένων, ἱδρυσε τὴν περίφημη μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν ἐπαρχία Καινούργιου, τὴ γνωστὴ σήμερα μονὴ Βροντισίου. Ἐὰν συμβαίνει ἔτσι, ὅπως πιστεύω, πρέπει νὰ λέγεται μονὴ Βροντίση καὶ ὄχι Βροντισίου, γιατί ὁ ἱδρυτὴς ἦταν Βροντίσης καὶ ὄχι Βροντίσιος.

²⁹) Στὸν κατάλογο τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χάντακα ἀναφέρεται ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ Κεφαλᾶ, ἡ ὁποία βρισκότανε στὴ σημερινὴ ὁδὸ Ἰω. Περγικάρη, ὅπου τὸ ξενοδοχεῖο Ἰδαῖο Ἀντρο. (Βλ. Giuseppe Gerola, Topografia delle Chiese della Città di Candia, estratto da «Bessarione», a. XXII, 1918, fasc. 1 - 4 (143 - 146). Τὸ ὄνομά της θὰ τὸ πῆρε ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη της, ποὺ θὰ ἦταν κανεὶς Κεφαλᾶς.

³⁰) Γιὰ τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς, «Κρητικὰ Χρονικά» Γ', σ. 204 κ. ἑξ.

³¹) Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Καλιάτης (ἢ Καλιάκης) εἶναι κοινότατο σήμερα στὸ Μεγαμπέλο (Καλιάτης, Καλιατάκης, Παπακαλιάτης), ὅπου ἦταν ἐπίσης κοινότατο καὶ κατὰ τὸ 17. αἰῶνα (Βλ. «Χριστιανικὴ Κρήτη», Α', Ἡράκλειον 1912, Στ. Ξανθοῦδιδη, Κρητικὰ Συμβόλαια ἐκ τῆς Βενετοκρατίας, σ. 365).

ati, papas Georgius Caliat, papas Johannes filius q. papatis Michaelis Nictopa, papas Hemanuel filius q. Alessij Tornichi, papas Davit filius q. papatis Georgii Siligadi, papas Leo filius papatis Michaelis Calapti, papas Johannes filius q. papatis Nicole Calapti, papas Hemanuel filius q. Theodori Caliat, papas Stephanus frater eius, papas Nicolaus frater suprascriptorum, papas Johannes filius q. papatis Georgii Melissi, papas Nicolas filius papatis Johannis Vrondisi, papas Constantinus filius papatis Hemanuelis Lurotomo, Andreas Capadocha filius q. papatis Hemanuelis, papas Podhoniftis filius papatis Georgii Cloiti, Chiriacos filius papatis Vassilij Andrianopoliti, Georgius frater eius, Nicolaus filius q. Georgii Nonachi, Leo Eugeniano, Philippus filius q. Theodori Sydero, Georgius filius q. Joannis Sydero, Hemanuel filius q. Nicolai Alevadino, Nicola filius papatis Simeonis Caliat, Joannes filius q. Constantini Candachiti, papatis, Michaelis filius q. Constantini Cusino, Stephanus filius papa-

πᾶς Γεώργιος Καλιάτης. 46) παπᾶς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Μιχαήλ Νυκτοπᾶ. 47) παπᾶς Ἐμμανουήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ Ἀλεξίου Τορνίκη⁸². 48) παπᾶς Δαβὶδ, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Γεωργίου Σιλιγάρδου⁸³. 49) παπᾶς Λέος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Μιχαήλ Καλάπτη. 50) παπᾶ Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Νικολάου Καλάπτη. 51) παπᾶς Ἐμμανουήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Θεοδώρου Καλιάτη. 52) παπᾶς Στέφανος, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 53) παπᾶς Νικόλαος, ἀδελφὸς τῶν ἀνωτέρω. 54) παπᾶς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Γεωργίου Μελίση. 55) παπᾶς Νικόλαος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἰωάννου Βροντίση. 56) παπᾶς Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἐμμανουήλ Λουροτόμου. 57) Ἀνδρέας Καπαδόκας, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Ἐμμανουήλ. 58) παπᾶς Ποδονίφτης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Γεωργίου Χλοήτη. 59) Κυριακός, υἱὸς τοῦ παπᾶ Βασιλείου Ἀνδριανοπολίτη. 60) Γεώργιος, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 61) Νικόλαος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου Νονάκη. 62) Λέος Εὐγενιανός. 63) Φίλιππος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Θεοδώρου Σιδέρου. 64) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Σιδέρου. 65) Ἐμμανουήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου Ἀλεβαδινού. 66) Νικόλαος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Συμεῶνος Καλιάτη. 67) Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Κωνσταντίνου Χανδακίτη. 68) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ Κωνσταντίνου Κουζί-

⁸²) Τὸ οἰκογ. ἐπίθετο Τορνίχης ἀναφέρεται καὶ σὲ συμβόλαιον τοῦ 1301, Alexandro Torniche. (βλ. R. Morozzo della Rocca, Benvenuto de Brixano ecc. op. cit. p. 22).

⁸³) Γιὰ τὸ οἰκογ. ἐπίθετο Σιλιγάρδος βλ. ὅσα ἀναφέρω στὸ: Συμβολή στην Ἱστορία τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατία, Ἠράκλειον 1957, σ. 123.

tis Georgii Murlato, Michael filius q. Nicola Silamiti, Joannes filius q. Michaelis Varucha, Nicola Sestofos filius q. papatis Constantini, Janni frater eius, Nicolaus Theriano Canischi, clericus filius papatis Vassilij: Leo filius q. Joannes Calonipto, dictus Candachiti, Georgius filius papatis Michaelis Cusino, Michaeli filius, q. Simeoni Caliat, papas Georgius filius papatis Vassilij Caliat, Dimitrius filius q. Joannis Sydero, ac filius Nichifori Miron, Michael Carlambi, Theodorus filius q. papatis Michaelis Calapti, Nichiforus filius papatis Georgii Cliopti, Costas filius papatis Georgii Caralambi, Hemanuel clericus frater eius, Theodorus filius q. Nicolai Xiluri, Nicola filius papatis Georgii Caliat, clericus: Hemanuel filius papatis Nicole Miro, Costa filius naturalis papatis Georgii Calapti, Georgius filius papatis Leonis alii filij sui, Georgij Mosto, papas Constantinus Andrianopoliti, papas Georgius Apladà, Michaeli filius Nicole Afrato, Georgius filius q. Nichite Caralambi, Marcus frater ipsius papatis Georgij, Marcus filius q. Nicole Xiluri, papas

νου. 69) Στέφανος, υἱὸς τοῦ πατρὸς Γεωργίου Μουρλάτου. 70) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικόλα Σιλαμίτη. 71) Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ ποτὲ Μιχαήλ Βαρούχα. 72) Νικόλαος Σέστοφος, υἱὸς τοῦ ποτὲ πατρὸς Κωνσταντίνου. 73) Γιάννης ἀδελφὸς αὐτοῦ. 74) Νικόλαος Θεοφιανὸς Κανίσκης, κληρικὸς, υἱὸς τοῦ πατρὸς Βασίλη. 75) Λέος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Καλονίπτη, ὁ ἐπιλεγόμενος Χανδακίτης. 76) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ ποτὲ πατρὸς Μιχαήλ Κουζίνου. 77) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ Συμεῶνος Καλιάτη. 78) πατρὸς Γεώργιος, υἱὸς τοῦ πατρὸς Βασιλείου Καλιάτη. 79) Δημήτριος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Σιδέρου. 80) . . . υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Μύρου. 81) Μιχαήλ Χαλαλάμης. 82) Θεόδωρος, υἱὸς τοῦ ποτὲ πατρὸς Μιχαήλ Καλάπτη. 83) Νικηφόρος, υἱὸς τοῦ πατρὸς Γεωργίου Κλιόπτη (Καλάπτη:). 84) Κώστας, υἱὸς τοῦ πατρὸς Γεωργίου Χαραλάμης. 85) Ἐμμανουήλ, κληρικὸς, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 86) Θεόδωρος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου Ξυλούρη⁸⁴. 87) Νικόλας, υἱὸς τοῦ πατρὸς Γεωργίου Καλιάτη, κληρικὸς. 88) Ἐμμανουήλ, υἱὸς τοῦ πατρὸς Νικολάου Μύρου. 89) Κώστας, νόθος υἱὸς τοῦ πατρὸς Γεωργίου Καλάπτη. 90) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ πατρὸς Λέου καὶ ἄλλοι υἱοὶ αὐτοῦ. 91) Γεώργιος Μόστος (ἢ Μόσκος:). 92) πατρὸς Κωνσταντίνος Ἀνδριανοπολίτης. 93) πατρὸς Γεώργιος Ἀπλαδάς. 94) Μιχαήλ, υἱὸς Νικολάου Ἀφράτου. 95) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικήτα Χαλαλάμη. 96) Μᾶρκος, υἱὸς τοῦ ἰδίου πατρὸς Γεωργίου. 97) Μᾶρκος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Νικολάου Ξυ-

⁸⁴) Τὸ Ξυλούρης εἶναι κοινότητα καὶ σήμερον στὸ Ἡράκλειο.

Antonius Nomico filius papatis Michaelis Galino, Hemanuel filius Joannis Silamiti, Michaelis Calonipto dictus Candachiti, Dimitrius filius papatis Vassilij Andrianopoliti, Michaeli filius q. papatis Antonij Cumen(sis?), papas Nicola Eugeniano, filius q. Joannes Mauro, Nicola filius Mussuri Naptopulo, Syderus filius q. Georgii Sydero, papas Antonius filius Georgii Sydero, Janni filius papatis Georgii Caliat, Andreas clericus frater suprascripti Joannis, Vassili clerico filius papatis Hemanuelis Lurotomo, Janni filius papatis Leonis Calapti, Michaeli frater eius, Jacobus filius Nicolai Caliat, filii q. papatis Simeonis, Janni filius Costa Vrondisi, Nichiforus frater eius, Leo filius Nichite Carlambi, Michaeli filius Nicole Alevadino, Vasili Texeraconditi filius q. papatis Joannis de Cazamba, Georgius frater eius, Joannes filius Vassili Siligardi, Georgius frater eius, Georgius Sestofoli, filius papatis Constantini, Georgius filius Stefani Murlato, Antonius Papadopulo filius Hemanuelis Silamiti, Joannes frater eius, Georgius Naptopulo filius Alexi: Michaelis filius Georgi Chiefala.

λοΐρη. 98) παπᾶς Ἀντώνιος Νομικός, υἱὸς τοῦ παπᾶ Μιχαήλ Γαλανοῦ. 99) Ἐμμανουήλ, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Σιλαμίτη. 100) Μιχαήλ Καλόνιφτος, ὁ ἐπιλεγόμενος Χανδακίτης. 101) Δημήτριος, υἱὸς τοῦ παπᾶ Βασιλείου Ἀνδριανοπολίτη. 102) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Ἀντωνίου Κουμμιανοῦ. 103) παπᾶ Νικόλαος Εὐγενιανός, υἱὸς τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Μαύρου. 104) Νικόλαος, υἱὸς τοῦ Μουσούρου Ναυτοπούλου. 105) Σίδερος, υἱὸς τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σίδερον. 106) παπᾶ Ἀντώνιος, υἱὸς τοῦ Γεωργίου Σίδερον. 107) Γιάννης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Γεωργίου Καλιάτη. 108) Ἀνδρέας, κληρικός, ἀδελφὸς τοῦ προμνημονευθέντος Ἰωάννου. 109) Βασίλης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Ἐμμανουήλ Λουροτόμου. 110) Γιάννης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Λέου Καλάφτη. 111) Μιχαήλ, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 112) Ἰάκωβος, υἱὸς τοῦ Νικολάου Καλιάτη. 115-116) οἱ υἱοὶ τοῦ ποτὲ παπᾶ Συμεῶνος. 117) Γιάννης, υἱὸς τοῦ Κωστῆ Βροντίση. 118) Νικηφόρος, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 119) Λέος υἱὸς τοῦ Νικήτα Χαραλάμπη. 120) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ Νικολάου Ἀλεβαδινοῦ. 121) Βασίλης Τεσσαρακοντίτης, υἱὸς τοῦ ποτὲ παπᾶ Ἰωάννου ἐκ Κατσαμπᾶ. 122) Γεώργιος, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 123) Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ Βασιλείου Σιλιγάρδου. 124) Γεώργιος, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 125) Γεώργιος Σεστοφίλης, υἱὸς τοῦ παπᾶ Κωνσταντίνου. 126) Γεώργιος, υἱὸς τοῦ Στεφάνου Μουρλάτου. 127) Ἀντώνιος Παπαδόπουλος, υἱὸς τοῦ Ἐμμανουήλ Σιλαμίτη. 128) Ἰωάννης, ἀδελφὸς αὐτοῦ. 129) Γεώργιος Ναυτόπουλος, υἱὸς τοῦ Ἀλέξη. 130) Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ Γεωργίου Κεφαλαῦ.

Quem etiam de ecclesiis sitis in suburbijs Candide sive parochialia sive monasteria sive hospitalia seu xenodochia fuerint dimittendis et non impediendis, sicut tenebant et possidebant, tenent et possident etc. ut in dicta compositione continetur: que sunt iste infrascripte consignate et eis designate ad futuram memoriam, sicut inferius continetur: in primis ecclesia vocata Sancta Maria Vlachiernitissa, quam tenet ad presens Dominus Nicolaus Mauroceno canonicus cretensis, que ecclesia habet domos duos que sunt ad latere ipsius ecclesie, de versus boream et ponentem, et unam cochinam. Volvit dicta Ecclesia cum /// cum predictis domibus et cochina passus 86; habet etiam predicta Ecclesia cimiterium, cujus cimiterij dicte Ecclesie hij confines sunt: a facie versus tramontanam habet passus tres, a facie versus levantem habet passus quinque et dimidium, a facio versus

Ἐπίσης περὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῶν κειμένων εἰς τὰ προάστεια τοῦ Χάνδακος, εἴτε ἐνοριακαὶ εἴτε μοναστήρια, εἴτε ὁσπιτάλια εἴτε ξενοδοχεῖα⁸⁵ ὑπῆρξαν αὐταί, νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθερα καὶ νὰ μὴν παρακωλύωνται καὶ ὡς ἐκράτουν καὶ κατεῖχον ταύτας, οὔτω καὶ νῦν νὰ τὰς κρατοῦν καὶ νὰ τὰς κατέχουν, ὡς ἐν τῇ εἰρημένῃ συμβάσει περιέχεται: αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἀκόλουθοι, κατακυροῦμεναι καὶ ἐνδεικνύμεναι εἰς αὐτοὺς πρὸς μέλλουσαν μνήμην, ὡς κατωτέρω περιέχεται: ἐν πρώτοις 1) Ἡ ἐκκλησία ἡ καλουμένη Παναγία ἡ Βλαχερνίτισσα⁸⁶, τὴν ὁποίαν κρατεῖ νῦν ὁ κύριος Νικόλαος Mauroceno (Μαυρογένης:), κρῆς κανονικός, ἡ ὁποία ἐκκλησία ἔχει οἴκους δύο, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὸ πλευρὸν τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας πρὸς Β καὶ Δ καὶ ἐν μαγειρεῖον. Ἡ περίμετρος τῆς ρηθείσης ἐκκλησίας μετὰ τῶν εἰρημένων οἰκιῶν καὶ τοῦ μαγειρείου εἶναι 86 βημάτων καὶ ἔχει ἡ εἰρημένη ἐκκλησία κοιμητήριον⁸⁷, τοῦ ὁποίου κοιμητηρίου τῆς ρηθείσης ἐκκλησίας τὰ ὅρια εἶναι: πρὸς Β βήματα 3, πρὸς Α βήματα 5 1/2, πρὸς Ν βήματα 8 καὶ πόδες

⁸⁵) Τὰ μοναστήρια, καὶ τότε ὅπως καὶ σήμερα, εἶχαν ξενῶνες. Ἐκεῖ κατέλυαν οἱ προσκυνητὲς τῶν Ἀγίων Τόπων, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περνοῦσαν ἀπὸ τὸ Χάντακα.

⁸⁶) Ὅλες οἱ παρακάτω ἐκκλησίαις βρισκότανε στοὺς βούργους, δηλαδὴ στὰ προάστεια τῆς παλιᾶς πόλης. Ἡ Παναγία ἡ Βλαχερνίτισσα ἢ Παναγία ἡ Βλαχερνα, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ Κομητᾶς, εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. 108 τοῦ χάρτη Werdmüller. Βρισκότανε στὴ σημερινή ὁδὸ Σφακίων, ὅπου ἦτανε ἡ οἰκία Δρακάκη. Βομβαρδίστηκε καὶ καταστράφηκε τὸν τελευταῖο πόλεμο. Στὸ χάρτη Coronelli σημειώνεται μὲ τὸν ἀριθ. 68.

⁸⁷) Σχεδὸν κάθε ἐκκλησία εἶχε καὶ τὸ κοιμητήριό της. Γι' αὐτὸ βρίσκονται σήμερα τόσοι τάφοι καὶ ὅσῳ, ὅταν σκάβουν θεμέλια νέων οἰκοδομῶν.